

Jottei totuus unohtuisi

Totuuksia on monenlaisia, mutta ei kaikki ole totta mikä on prántáttý. Tämä koskee myös pragmatismiin yhdistettyä totuusteoriaa, jossa totuus määritellään toimivuuden avulla. Sami Pihlström toistaa tätä oppikirjahankkeissaan ja tämän lehden aiemmassa numerossa Donald Trumpin kirjan avulla arvelemalla, että Trumpin väitteiden voi ajatella olevan ”pragmatistisen totuusteorian nojalla tosia, jos ne ’toimivat’” (Pihlström 2019, 12). Pihlström laittaa toimivuuden lainausmerkkeihin eli jättää lukijan ihmeteltäväksi, mitä hän oikeastaan toimivuudella tarkoittaa eli Erkki Kilpisen (2019) kommentti tuli tarpeeseen. Mika Kiikeri ja Petri Ylikoski sanovat oppikirjassaan asian suoremmin. Heidän mukaansa konstruktivismiin sitoutunut tutkija ”on pragmatisti: se, mikä toimii, on totta” (Kiikeri ja Ylikoski 2004, 155).

Tämä totuusteoria on jo itsessään naiivi, ei vain silloin, kun totuuden käsite redusoidaan hyötyyn (Pihlström 2019, 13). On ilmeistä, että vääränkin teorian avulla voi toimia menestyksellisesti. Luonnontutkijat arvelivat taannoin, että sähkö on nestettä ja päättivät kokeilla, voisiko sähköä säilöä pulloon. Kiusalliset sähköiskut saivat tutkijat turvautumaan eristeisiin, minkä ansiosta he saivatkin varastoitua staattista sähköä tähän Leydenin pulloksi kutsuttuun laitteeseen. Sähkö ei ole nestettä, kuten tiedämme. Tutkijat tulivat vahingossa rakentaneeksi kondensaattorin aivan väärän teorian nojalla. Kuka ihmeessä on esittänyt näin latteaa totuusteoriaa?

Ylesimmin tämä totuusteoria istutetaan William Jamesin suuhun. James tosiaan sanoo, kun haluaa ilmaista asian pähkinänkuoressa, että totuus on vain ajattelutapamme soveltuvuutta (*the expedient in the way of our thinking*; James 2008, 170). Yhteydestään irrotettuna tämä näyttää ilmaisevan naiivin totuusteorian, jonka mukaan totuus määritellään toimivuudeksi, ja nimenomaan vaihtoehtona totuuden koherenssiteorialle (väite on tosi jos se sopii yhteen muun totena pidetyn tiedon kanssa) ja korrespondenssiteorialle (väite on tosi jos se vastaa asiantilaa maailmassa). Oppikirjailijoiden ja muidenkin olisi hyvä lukea Jamesin teksti alusta asti. Siellä nimittäin sanotaan pragmatistien hyväksyvän itseäänselvyytenä, että to-

tuus on ideoiden ”yhteensopivuutta’ [*agreement*] ’todellisuuden’ kanssa” (mt., 153).

James ei käytä lainausmerkkejä yhteensopivuuden ja todellisuuden yhteydessä siksi, ettei osaa tarkentaa mitä hän sanoilla tarkoittaa. Hän tekee sen siksi, että tietää näiden sanojen tarkoittavan keskustelun eri osapuolille eri asioita, ja ymmärtää, että näiden erojen setviminen on välttämättömyyttä pragmatistisen totuusteorian esittelemisessä (siis aidosti pragmatistisen – Pihlströmin ja muiden markkinoima latteus on eri asia). Niinpä James jatkaa, että on eriteltävä tarkasti, mitä nämä sanat ”voisivat tarkoittaa – siinä vaiheessa, kun todellisuus ajatellaan joksikin, minkä kanssa ideamme voisivat sopia yhteen” (mt., 153). Jotkut nimittäin pitävät todellisuutena (tosiolevaisena) sitä universumin osaa, joka on kokemuksen piirin (ihmisen ja maailman episteemisen eli tiedollisen suhteen) ulkopuolella. Miten tämä todellisuus tavoitetaan ja mitä yhteensopivuus siinä yhteydessä tarkoittaa? Episteemisen suhteen eli kokemusmaailman ulkopuolella olevat asiat eivät ole empiirisen kokemuksen ulottuvilla. Jääkö muita vaihtoehtoja kuin että ne tavoitetaan ajatteleamalla, kuten Platonin ideoiden maailma.

Tämän maltillisesti sanottuna hämäräksi jäävän yhteensopivuuden tilalle James ehdottaa parempaa: on vain yksi todellisuus, tämä meitä ympäröivä maailma eli kokemusmaailma ynnä ne tässä samassa maailmassa olevat asiat, joista ei vielä ole kokemusta saatikka tietoa. Yhteensopivuus eli korrespondenssi toteutuu erilaisten käytäntöjen, toiminnan ja maailmassa suoritettavien konkreettisten operaatioiden kautta. Tähän yhteyteen liitettynä on ilmeistä, että Jamesin viittaus soveltuvuuteen toiminnassa on kuvaus siitä, miten yhteensopivuus (käytännössä!) toteutuu – pikemminkin totuuden kriteeri kuin määritelmä. James ajaa takaa aivan samaa asiaa kuin Charles Peirce ja John Dewey: teorioita koetellaan käytännössä ja kun ongelmia ilmenee, niitä rukataan paremmiksi tai korvataan uusilla.

Jamesin käsitys totuudesta on sama kuin Peircen, jonka mukaan totuus korrespondenssina on vain totuuden nominaalimääritelmä – on lisäksi kysyttävä, miten tämä korrespondenssi oikeastaan toteutuu (CP 5.553). Vastaus on pragmatismiin pääperiaatteena (*pragmatic maxim*) tunnettu tee-

si: Käsityksemme objektista koostuu niistä käytäntöihimme kohdistuvista vaikutuksista, joita arvioimme objektilla olevan (*Consider what effects, that might conceivably have practical bearings, we conceive the object of our conception to have. Then, our conception of these effects is the whole of our conception of the object.* CP 5.402). Ajattelun ja maailman suhde, korrespondenssi, toteutuu käytäntöjen kautta, ihmisen ja maailman konkreettisuudessa vuorovaikutuksessa, eikä abstraktina, vain ajattelussa toteutuvana ideoiden ja kokemuksen tuolla puolen lymyilevän tosiolevaisen vastaavuutena. Tästä korrespondenssin luonnetta koskevasta periaatteesta on kyllä yritetty tehdä totuuden määritelmä (ilmeisesti laajalle levinneen lattean James-tulkinnan innoittamana) vaikka tässä maksiimissa ei sanota totuudesta mitään. Kyse on vain kulloistenkin käsitysten yhteydestä maailmaan. Peircen fallibilismi on sitä, että mikä tahansa kulloinenkin käsitys voi muuttua, jos myöhemmät kokemukset antavat siihen perusteita.

Tässä yhteydessä kannattaa myös muistaa, että ajattelun metodeja tarkastellessaan Peirce hylkäsi paitsi jääripäisyyden menetelmän ja auktoriteetin menetelmän myös aprioristisen menetelmän eli joidenkin filosofien kuvitelman siitä, että heillä on kyky saavuttaa käsitteellisen analyysin avulla kokemuksesta riippumattomia, ajattomia ja muuttumattomia totuuksia, jotka kyllä sitten pätevät myös kokemuksesta. Jos eivät päde, niin sen pahempi kokemukselle.

Kolmen kehnon (mutta edelleen elinvoimaisen) menetelmän tilalle Peirce otti tieteen menetelmän eli sen periaatteen, että kaikki inhimillinen tieto perustuu viime kädessä kokemukseen, joka on kyllä huomattavasti monimutkaisempi asia kuin yleensä kuvitellaan. Kaikki symboliset välineet ovat ihmisen itsensä kehittämiä järjestelmiä korkeinta matematiikkaa myöten. Taivaasta ei tipahtele ikuisia ja välttämättömiä totuuksia ja ajattelun lakeja ihmismieleen, minkä ei pitäisi olla vaikea asia hyväksyä – Charles Darwinista on jo sen verran aikaa. Totuuden saavuttamisen Peirce jätti tutkijoille. Annetaan heille aikaa ja vapaus tutkia, niin se, mihin he lopulta päätyvät, on totuus asioista. Pragmatisti F. C. S. Schiller tiettävästi kommentoi tätä toteamalla, että näin kenties käy Tuomiopäivänä, kun eri mieltä olevat opastetaan

alakertaan. Joka tapauksessa ei ole epäilystä siitä, etteikö Peirce olisi totuuden korrespondenssiteorian kannalla, erimielisyyttä on vain tämän vastaavuuden luonteesta.

Myös John Deweyta on syytetty totuuden käsitteen turmelemisesta. Tähän on olemassa nimellisesti pätevä perustelu, sillä tiettyssä vaiheessa hän arvosteli totuutta korrespondenssina ja esitti, että tilalle pitäisi ottaa perusteltu väitetävyys (*warranted assertibility*). On kuitenkin syytä tarkastella, millainen totuusteoria oli Deweyn kritiikin kohteena. Klassisen filosofian käsitys totuudesta korrespondenssina juontuu Sokrateen ja Platonin käsityksistä. Antiikin kreikkalaisilla oli vaikeuksia käsitteellistää arkikokemuksessa havaittavaa liikettä ja muutosta, joten he päätyivät ajatukseen, että aitoa tietoa on pysyvä ja muuttumaton tieto, totuus on ajaton (kuten edelleenkin sanotaan; Niiniluoto 1999, 102). Platonin ideaopin mukaan todellisuudessa on kaksi tasoa: arkikokemuksen muuttuva ja häilyvä maailma sekä pysyvien ja muuttumattomien ideoiden maailma (idea ei siis tässä tarkoita ihmisyksilön ajatusta). Aidon (ajattoman ja muuttumattoman) tiedon kohteeksi kelpaavat vain ideat, mutta niitä ei, määritelmän mukaan, voi tavoittaa havaitsemalla, kokemuksen avulla. Ne tavoitetaan ajattelemalla, käsitteellisen analyysin avulla. Totuus on korrespondenssia ajattelun ja ideoista koostuvan todellisuuden tason välillä.

Uudella ajalla käsitykset kokemuksesta kohe- nivat tuntuvasti. Kokemus ymmärrettiin havaitsemiseksi, jossa maailma vaikuttaa kausaalisesti aistielimiin, ja havainnot ovat näiden kausaalisten syiden vaikutuksia, seurauksia, ihmismielen sisällä. Kukaan ei ole havainnut muuta kuin havaintoja, joten niiden syyt jäävät havaintokokemuksen taakse piiloon. Näistä salamyhkäisistä syistä muodostui nyt uudenlainen tiedon kohde (Platonin ideoiden tilalle) ja totuusrelaation toinen osapuoli. Toisin kuin Platonin ideat, tämä tiedon kohde näyttäisi sopivan myös empiirisen tiedon kohteeksi, sillä se on kokemukseen vaikuttava asia. Tässä kohdassa on kuitenkin hyvä muistaa, että Galileo Galilein menestystarinan taustalla on myös se, että hän oli omaksunut uusplatonis-pythagoralaisen käsityksen, jonka mukaan kosmoksen olemus koostuu matemaattisista olioista, joten hänelle oli

etukäteen selvää, että kaavat kertovat, millainen maailma perimmältään on. Kokeita tehtiin siksi, että osataan valita oikea kaava. Korrespondenssi siis toteutuu Galilein mukaan matemaattisten ilmausten ja kosmoksen matemaattisen ytimen välillä. Monet luonnontutkijat näyttävät edelleen olevan tätä mieltä.

Totuusrelaation toinen osapuoli, tiedon kohde, jää tässä kokemuksen ulottumattomiin mutta kuitenkin kokemukseen vaikuttavaksi asiaksi. Valitettava puoli tässä näkemyksessä on se, että sen pohjana oleva käsitys havaitsemisen luonteesta ei nykypäivänä kestä päivänvaloa. Jo Dewey kritisoi fakulteettipsykologiaa, jonka mukaan kuuleminen on kuulemista, näkeminen näkemistä, ajattelu ajattelua ja toiminta toimintaa toisistaan enemmän tai vähemmän riippumattomina asioina. Uudempi kokeellinen psykologia korostaa, että havaitseminen ja toiminta ovat yhteenkietoutuneita asioita (esim. Noë 2004). Ihmiseläin on kokonaisvaltainen organismi, joka on monitahoisessa ja -tasoisessa vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa. Satoja vuosia sitten näin ei osattu ajatella aivan ymmärrettävistä syistä. Tieteellisellä pätevyydellä ei voi ylpeillä myöskään Deweyn kritisoiman totuusrelaation toinen osapuoli, ideat ihmismielessä.

René Descartesin jälkeen monet ovat ajatelleet, että ideat, termien merkitykset, sijaitsevat aineettomassa ihmismielessä, elleivät sitten aineettomassa järjen substanssissa, jossa on vain yksi ulottuvuus eli aika. Millä perusteella näin on ajateltu? Onhan epäilemättä niin, että kriittinen tutkimus ”vaatii näyttöä tai evidenssiä kaikille väitteille” (Niiniluoto 2019, 11). Ongelma on tässä se, että merkitykset aineettomina asioina on vain ajateltu olemassaoleviksi ja ne on vieläpä määritelty niin, etteivät ne voi olla empiirisen kokemuksen kohteita. Niitä ei voi haistaa eikä maistaa, mitata tai sondeerata fyysisillä välineillä. Jos ongelmana on, miksi ymmärrämme täpläjonon ”pöytä” viittaavan pöytiin, niin ei ole hyvä idea olettaa, että järki nyt vain tavoittaa aineettomien merkitysten maailman samalla, kun silmä lipuu pitkin rivejä, ja näin sanojen viittaussuhteet valkenevat lukijalle. Ongelma on ratkaistu olettamalla olio, josta tiedetään vain se, että tuo olio ratkaisee ongelman, joka alun perin oli käsillä. Muuta evidenssiä ei ole eikä voi olla. Varsin kätevää. Kunpa kauppareissulla voisi

vain ajatella arvoa muovikortille ja shoppailla huolletta. Ei oikein toimi. Missään tapauksessa tällainen merkityksen teoria ei täytä tieteen kriteerejä, sillä hypoteesit, joita ei voi periaatteessakaan empiirisesti testata, eivät kuulu tieteeseen, kuten Karl Popper taannoin ansiokkaasti huomautti. Toivoa sopii, ettei ainakaan kukaan tieteellisyydellä ismiään markkinoiva hairahdu edustamaan tällaisista merkityksen teoriaa.

Yllä kuvatun kaltaisen korrespondenssikäsityksen tilalle Dewey ehdotti perusteltua väitettävyyttä tavoitteenaan kuvata, miten yhteys teorian ja maailman välillä käytännössä toteutuu. Myöhemmin Dewey käytti korrespondenssin käsitettä mutta määritteli sen eri tavalla Peircen maksimia soveltaen. Deweyn operationaalisessa tiedonkäsityksessä korrespondenssi toteutuu konkreettisten maailmaa kohdistuvien ja kohdetta myös muuttavien operaatioiden kautta. Tietoa siis saa siitä, mikä on operaation kummankin osapuolen vuorovaikutuksen tulos, eikä suinkaan ihmisen ja maailman episteemisen suhteen ulkopuolisista asioista (Määttänen 2002). Tämä episteeminen totuuskäsite ei ole mitenkään ristiriidassa tieteellisen realismin kanssa. Tieteen historia osoittaa, että uusia asioita on tullut tieteellisen tiedon ulottuville, eikä ole syytä olettaa, ettei toistaiseksi tuntemattomia asioita olisi. Mutta kun ne tulevat tieteen testattaviksi, ne tulevat operaatioiden ulottuville ja siis episteemisen suhteen sisäpuolelle, sillä nämä operatiot juuri ovat keino hankkia tietoa maailmasta (Määttänen 2015, 77–90).

Totuuden objektiivisuutta koskevan keskustelun ongelma on siinä, että osapuolet eivät tee eroa fyysisen ja käsitteellisen näkökulman välillä. Fyysinen näkökulma perustuu siihen, että ruumiista riippumattomasta ihmismielestä ei ole mitään näyttöä, ja Descartesin argumentti aineettoman tietoisuuden puolesta perustuu kestävämmään oletukseen, jonka mukaan pelkkä ajattelu voi luoda tai poistaa todellisuutta (Määttänen 2009, 5–7). Ihmisten keksimät asiat, kuten riihitontut, ja aineettomat merkitykset ovat toki olemassa ihmisten kollektiivisessa mielikuvituksessa ja sellaisina ne ovat sosiaalisia tosiasioita, nehan todistettavasti vaikuttavat ihmisten käyttäytymiseen, mutta se on eri asia. Ihmismieli, kuten muidenkin kehittyneiden eläinten mieli, on ruumiiseen sidottua. Se

tarkoittaa, että ruumiillinen (fyysinen) näkökulma on välttämätön kokemuksen ehto. Hyvä uutinen on se, että tämä näkökulma on täysin objektiivinen asia. Minulla on nenä päässä, kuten monilla muillakin, ja tämä nenä on paitsi allekirjoittaneen maailmassa toimivan subjektin ikioma ja siinä mielessä subjektiivinen asia, mutta se on täysin yhtä objektiivinen osa materiaalista maailmaa kuin mikä tahansa muu maailman osa. Kokeellisessa tieteessä fyysisen näkökulman määräävät konkreettiset tutkimuslaitteet. Ainutkaan nykyinen tai tuleva ihmiseläin ei rimpuile irti tästä fyysisen näkökulman otteesta.

Käsitteellinen näkökulma on erilainen. Maailmaa käsitteellistetään eri tavoin, teoriat voivat periaatteessa vaihtua kokonaan toisenlaisiin. Käsitteelliseen näkökulmaan takertuneet relativistit sortuvat ajattelemaan, että se, mitä maailmasta sanotaan, rakentaa koko maailman aina omalla tavallaan. Sosiaaliseen todellisuuteen sillä on vaikutuksensa, mutta se on eri asia, eikä tämäkään maailma ole riippumaton fyysisestä näkökulmasta. Käsitteellisen näkökulman ehdotonta objektiivisuutta tavoittelevat puolestaan sivuuttavat fyysisen näkökulman objektiivisen luonteen. Fyysisen näkökulman tuottama relatiivisuus ei tarve tiedon objektiivisuutta, se on inhimillisen kokemuksen objektiivinen ehto. Yksi pragmatismien syntyyn tiettävästi vaikuttanut tekijä oli Charles Darwin. Mitä filosofiassa pitää muuttaa, jos Darwin on oikeassa? Siihen on monenlaisia vastauksia, mutta pragmatismien klassikot päätyivät korostamaan ruumiillisuutta ja konkretiaa. Se näyttää sittemmin monilta unohtuneen.

Ismit ovat laajakirjoisia asioita, seinät leveällä ja katto korkealla. Pragmatismissa yksi keskeinen jako on klassikoiden ja uuspragmatismien välinen (Hildebrand 2003). Keskeinen hahmo uuspragmatismissa on Richard Rorty, jonka myötä on ollut puhe kielellistetyistä pragmatismista, jossa klassikoiden korostama ruumiillisuus on karsittu pois. ”Mutta luonto, jota ei ole kuvattu jollakin inhimillisellä kielellä, on yksinkertaisesti Kantin tiedostamaton olio sinänsä... äärimmäisen hyödytön käsite, filosofisten skeptikkojen pelimerkki, pikemmin lelu kuin työkalu.” Kärjistäen hän tiivistää: ”Mitä enemmän ajattelee kieltä, sitä vähemmän on tarvetta ajatella luontoa” (Rorty 1997, 17). Luonnolli-

sen kielen alkuperää Rorty ei vaivaudu pohtimaan. Rorty on pikemminkin uskantilainen, joka korvaa Kantin puhtaat käsitteet ja kategoriat kielellä. Luonnontutkijalle ei tätä pragmatismiksi kutsuttua ajattelutapaa voi suositella. Rortyn suuhun sopii hyvin myös latteus, jonka mukaan totuus on toimivuutta (sivistävässä keskustelussa). Tätä totuusteoriaa ovat monet muutkin viljelleet. Mutta väite, että tämä totuuden määritelmä on jonkinlainen pragmatismien yhteinen nimittäjä, ei ole perusteltavissa. Se ei ole totta.

Kirjallisuus

- Hildebrand, David (2003). *Beyond Realism and Antirealism: John Dewey and the Neopragmatists*. Nashville: Vanderbilt University Press.
- James, William (2008). *Pragmatismi. Uusi nimi eräille vanhoille ajattelutavoille*. Suom. Antti Immonen. niin & näin.
- Kiikeri, Mika ja Ylikoski, Petri (2004). *Tiede tutkimuskohteena: filosofien johdatus tieteen tutkimukseen*. Gaudeamus.
- Kilpinen, Erkki (2019). Totuuden tavoittelusta. *Tieteessä tapahtuu* 4/2019, 50.
- Määttänen, Pentti (2002). Kokeellinen käytäntö ja realismin ongelma. Teoksessa *Käytäntö*. Toim. Sami Pihlström, Kristina Rolin ja Floora Ruokonen. University of Helsinki Press, 293–300.
- Määttänen, Pentti (2009). *Toiminta ja kokemus. Pragmatistista terveen järjen filosofiaa*. Gaudeamus.
- Määttänen, Pentti (2015). *Mind in Action. Experience and Embodied Cognition in Pragmatism*. Cham: Springer.
- Niiniluoto, Ilkka (1999). *Critical Scientific Realism*. Oxford University Press.
- Niiniluoto, Ilkka (2019). Kuka hukkas totuuden? *Tieteessä tapahtuu* 2/2019, 9–15.
- Noë, Alva (2004). *Action in Perception*. Cambridge: The MIT Press.
- Peirce, Charles (CP). *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Toim. Charles Hartshorne, Paul Weiss ja Arthur W. Burks. Cambridge: Harvard University Press, 1932–1958 (viittaukset kertovat niteen ja kappaleen numeron).
- Pihlström, Sami (2019). Totuus, pragmatismi ja rohkeus uskoa. *Tieteessä tapahtuu* 3/2019, 11–18.
- Rorty, Richard (1997). *Truth, Politics and 'Post-Modernism'*. Assen: Van Gorcum.

PENTTI MÄÄTTÄNEN

Kirjoittaja on dosentti ja tietokirjailija.